

Wiesław Skrobot

HISTORYCZNE ZESPOŁY POKOSZAROWE W OSTRÓDZIE, WOJ. WARMIŃSKO-MAZURSKIE – REWITALIZACJA, ZMIANA FUNKCJI CZY DEKONSTRUKCJA?

Abstrakt. Przedmiotem artykułu jest przedstawienie historycznych struktur architektoniczno-urbanistycznych w Ostródzie, służących w przeszłości jako miejsca stacjonowania wojska, oraz ukazanie ich obecnej sytuacji przestrzenno-funkcjonalnej. Kompleksy koszarowe po utracie swej pierwotnej funkcji stanowią potencjał, z którego zagospodarowaniem niezbyt dobrze radzą sobie samorządy lokalne. Niniejszy tekst jest próbą skonfrontowania sytuacji terenów pokoszarowych w Ostródzie z możliwościami ich pełniejszego wykorzystania do funkcji miastotwórczych.

Słowa kluczowe: Ostróda – Osterode Ostpreussen, Prusy Wschodnie, Oberland, teren powojkowy, koszary, przedmieścia

Miasto

Ostróda to niewielkie miasto w zachodniej części woj. warmińsko-mazurskiego, położone u ujścia rzeki Drwęcy do Jeziora Drwęckiego. Założył je mistrz zakonu krzyżackiego Luther von Braunschweig około roku 1329, w krainie historyczno-kulturowej nazwanej Oberlandem, na terenie późniejszych Prus Wschodnich.

Miasto, zbudowane na wyspie w delcie rzeki, okalały mury z trzema bramami. Bramy te organizowały ruch na głównych traktach przebiegających przez Ostródę. W południowo-zachodnim narożu murów znajdowała się Brama Garncarska, w północnej części umocnień – Brama Łazienna, a u wylotu wschodniego tzw. *Langgasse* – Brama Kościelna.

Zabudowa, podobnie jak we wszystkich miastach średniowiecznych, była ciasno uszeregowana ciągiem głębokich parceli przyrynkowych, których zaplecza gospodarcze izolowane były od murów miejskich okólną ulicą nazywaną *Hintergasse*.

Od strony północno-zachodniej do miasta przylegał znajdujący się poza murem miejskim teren zamku, który stanowił oddzielną jednostkę administracyjną i ekonomiczną.

Od najwcześniejszych faz istnienia miasta poza murami rozwijały się przedmieścia. Te mało reprezentacyjne układy osadnicze, powstające przy traktach komunikacyjnych, dały początek Ostródzie nowożytnej. Gdy pożar w 1788 r. strawił całe miasto lokacyjne, rolniczo-rzemieślnicze przedmieścia, które uniknęły ognia, przejmować zaczęły niektóre funkcje miejskie.

Rozwój Ostródy oparty był na naturalnym systemie hydrograficznym. Krawędź misy Jeziora Drwęckiego i zwielokrotniona oś deltowatego ujścia Drwęcy stworzyły raster, który stał się podstawą rozwoju siatki ulic. Naturalne możliwości tego układu ograniczone były pierwotnie przez mury obronne średniowiecznego miasta. Niemniej jednak powiązanie struktury urbanistycznej z wodą skutkowało aktywnością ludzką, która objawiała się

powstawaniem dróg i ścieżek prowadzących do przystani, miejsc czerpania wody, przepraw, a także pastwisk i ogrodów miejskich na wyspach delty Drwęcy. Likwidacja obwarowań po wielkim pożarze uwolniła naturalne możliwości przestrzeni urbanistycznej Ostródy. Lokalne ścieżki i drogi, powstałe wcześniej poza murami, przejęły funkcje miastotwórcze. Utrwalenie nowej struktury nastąpiło poprzez związanie lokalnej sieci drogowej trasami tranzytowymi w kierunku Miłomłyna, Olsztyna, Iławy i Lubawy.

Konsekwencją było powstawanie południowego miasta górnego. Tu również istotne znaczenie miały naturalne możliwości. Krawędź wysoczyzny doliny Drwęcy wymusiła powstanie ulic równoleżnikowych. Utworzyły one strukturę urbanistyczną na przecięciach ze szlakami tranzytowymi do Dąbrówna i Olsztynka. Kolejne przecznice powstawały jako następstwo budowy kompleksów koszarowych i inwestycji publicznych, takich jak szkoły czy kościoły. Przebieg tych przecznic był częściowo powieleniem granic i dróg gruntowych, ponieważ południowa część miasta powstawała na dawnych terenach rolnych.

Zamek

Pierwszym obiektem, który można nazwać koszarowym, był zamek wzniesiony w latach 1365-1375 z inicjatywy komtura ostródzkiego Günthera von Hohenstein. W okresie państwa zakonnego jedynymi zbrojnymi stacjonującymi w zamku było 12 braci rycerzy. Funkcje strictly koszarowe zamek pełnił w XVII w., podczas wojen szwedzkich, kiedy stacjonowały tu oddziały wojsk brandenburskich. Obecnie mieszczą się tu centrum kultury i muzeum.

Obiekt ten, od czasów likwidacji obwarowań miejskich po wielkim pożarze miasta w 1788 r., sukcesywnie tracił swe eksponowane miejsce w strukturze urbanistycznej. Po II wojnie światowej, do lat 70. XX w. był niszczącą ruiną, potem poddano go odbudowie, którą zakończono w 2000 r. Powojenne wyburzenia zabudowy staromiejskiej otaczającej zamek spowodowały, że odtworzona budowla o słabo rozwiniętym programie architektonicznym (zamek konwentualny bez wieży) utraciła walory istotnego elementu struktury urbanistycznej Ostródy. Mieszkańcy potocznie nazywali zamek stodołą.

W latach 1997-1999, tworząc Muzeum Regionalne w Ostródzie, podjęto projekt „Przyzamacze”. Autor niniejszego tekstu we współpracy z Paige Bausmann, wolontariuszką amerykańskiego Korpusu Pokoju, z programu Small Project Assistance uzyskał środki na zainicjowanie działań.

Projekt „Przyzamacze” zakładał wyeksponowanie bryły zamku poprzez zaaranżowanie miejskiego wnętrza krajobrazowego. Główne cele przedsięwzięcia stanowiły rewaloryzacja ważnego fragmentu przestrzeni miejskiej i stworzenie przestrzeni ekspozycyjno-edukacyjnej dla powstającego muzeum.

Opis realizacji projektu „Przyzamacze” wykracza poza ramy problematyki artykułu, ograniczymy się zatem jedynie do kilku generalnych spostrzeżeń. Zamek położony jest w niecce powstałej w efekcie narastania warstw gruzu na sąsiadującym terenie staromiejskim. Warownię otaczają niewielkie obszarowo tereny zielone, służące m.in. jako miejsce wyprowadzania psów przez mieszkańców okolicznych domów, sporadycznie jako miejsce spożywania alkoholu i plac do gry w piłkę. Wzmocnieniem tego chaosu funkcjonalnego

był skrót komunikacyjny na drodze do Urzędu Miejskiego. W założeniu projektowym zamek w nowej aranżacji otoczenia miał stać się obiektem, który zwaloryzuje zdegradowaną przestrzeń staromiejską, podnosząc tym samym rangę miejsca. Z racji koncentrowania funkcji kulturotwórczych (centrum kultury, muzeum) powinno to być miejsce strategiczne w polityce rozwoju miasta nastawionego na czerpanie dochodów z turystyki.

Mimo korzyści widocznych już w założeniach zaniechano realizacji projektu „Przyzamacze”, w zamian utrwalając skrót komunikacyjny przez położenie kostki polbrukowej. Otoczenie zamku zostało częściowo zdekonstruowane, nadal jednak istnieją możliwości utworzenia interesującego krajobrazowego wnętrza miejskiego z istotnymi funkcjami publicznymi. Dziwi zatem, że w niedawno uchwalonym Lokalnym programie rewitalizacji problematyka rewaloryzacji ostródzkiej warowni ograniczona została do jej bryły architektonicznej.

Bergkaserne

Pierwszy zespół koszarowy w Ostródzie został wzniesiony w latach 1845-1849 jako zaczątek planowanej twierdzy. *Bergkaserne* zbudowano na północnej skarpie doliny Drwęcy, gdzie według tradycji, podczas swego pobytu w Ostródzie w 1807 r. planował sypać szańce cesarz Napoleon. Twierdzy nie zbudowano, powstał jedynie fort redutowy z dominującym półkolistym cekhauzem, zwanym potocznie *Uhrenblock*, z racji zegara wieńczącego centralną część budowli. Na przełomie lat 60.-70. XIX w. w otoczeniu cekhauzu zbudowano kompleks koszarowy dla Regimentu Piechoty im. gen. Grolmana. *Bergkaserne* przestały być miejscem stacjonowania wojska w 1919 r., po podpisaniu traktatu wersalskiego. Koszarowce oddano administracji miejskiej i przekształcono je w komunalne domy czynszowe. Magazyny i szwalnie przez jakiś czas działały jeszcze dla wojska. Do chwili obecnej zachowały się niektóre koszarowce (nadal pełnią funkcje mieszkalne) oraz budynki sztabowe, szwalnia, piekarnia i łaźnia.

Strefa zespołu koszarowego *Bergkaserne* znajduje się w historycznej strukturze urbanistycznej dawnych przedmieść *Badervorstadt* i *Pausen*, częściowo także przedmieścia *Senden*. Po II wojnie światowej stały się one obszarem peryferyjnym, przekształcając się w strefę wykluczenia społecznego. Mieszka tu liczna romska mniejszość etniczna oraz wycofana społecznie i ekonomicznie grupa powojennych osiedleńców i ich potomków.

Jeden z koszarowców jest pustostanem. Możliwości tego obiektu powinny zostać wykorzystane do stworzenia warunków aktywizacji okolicznych mieszkańców, a jednocześnie blokować degradację cennej przestrzeni historyczno-kulturowej. Koszarowiec powinien być wykorzystany jako siedziba społecznego centrum kulturotwórczego, Akademii Twórczej Przedsiębiorczości. Nowa kreatywna funkcja będzie szansą na uratowanie wartości historyczno-kulturowych, tkwiących w zachowanych reliktach kompleksu koszarowego. Najważniejszym celem tego działania powinno być zahamowanie procesu wykluczenia społecznego tej dzielnicy Ostródy, dlatego też w czekającym na zagospodarowanie koszarowcu nie powinno się lokalizować mieszkań socjalnych, co w chwili obecnej zamierzają uczynić władze miejskie. Spotęguje to degradację ważnej struktury urbanistycznej, a w dalekiej perspektywie zablokuje rozwój północnej części miasta.

Grolmankaserne

Drugim kompleksem koszarowym w Ostródzie są tzw. *Grolmankaserne*, zwane potocznie czerwonymi koszarami. Zbudowane zostały w latach 1890-1898 na południowej nadzalewowej terasie doliny Drwęcy. Obecnie są to jedyne czynne koszary w mieście, w perspektywie kilku najbliższych lat przeznaczone jednak do likwidacji. Kompleks ten jest bardzo ciekawym, rozległym założeniem architektoniczno-urbanistycznym, z możliwością dobrego skomunikowania obszaru miasta z jego prorozwojowymi peryferiami: południowymi i południowo-wschodnimi.

Oś komunikacyjna biegnąca wzdłuż północnej granicy kompleksu koszarowego na skarpie doliny rzeki Drwęcy może stać się osią kreacji urbanistycznej, łączącej interesujące walory krajobrazowe z bardzo wartościową strukturą przestrzenno-architektoniczną dziewiętnastowiecznych koszar. W chwili obecnej kompleks pełni funkcje militarne, ale w związku z nieuchronną likwidacją jednostki wojskowej istotne byłoby podjęcie zmian w strategii rozwoju miasta, mających na celu prognozowanie wykorzystania przestrzeni i kubatur, które zapewne trafią do zasobów gminy miejskiej. Teraz jest czas na to, by przygotować się do przejęcia koszar i nie traktować ich w przyszłości jako dobra niechcianego. Zasoby przestrzenne „czerwonych koszar” sugerują przyszłe funkcje, co wynika w dużej mierze z założeń projektowych kompleksu *Grolmankaserne* – samowystarczalnej logistycznie i aprowizacyjnie struktury militarno-bytowej. Dodatkowym „zapasem” inwestycyjnym tych terenów jest tzw. autodrom, rozległy obszar do nauki jazdy wojskowymi samochodami ciężarowymi i kołowymi pojazdami bojowymi.

Interesującym potwierdzeniem samowystarczalności „czerwonych koszar” może być fakt, iż związane było z nimi lotnisko cywilno-wojskowe, utworzone w 1913 r., dysponujące dwoma hangarami i warsztatami naprawczymi. Mogło przyjmować dziennie 30 samolotów latających na trasie Berlin-Królewiec. Zostało zlikwidowane w 1919 r. w wyniku ustaleń traktatu wersalskiego. Obecnie w jego miejscu znajduje się Osiedle Plebiscytowe.

Kompleks *Grolmankaserne* to najbardziej prorozwojowy zasób przestrzenny Ostródy. Miasto z powodu ograniczeń obszarowych, wynikających z położenia w otoczeniu jezior, rzek i podmokłych obniżen, ma w swych granicach coraz mniej terenów inwestycyjnych. Niewłaściwe przygotowanie się do perspektywnego przejęcia struktury „czerwonych koszar”, łącznie z całą sferą problemów społecznych (bezrobocie około 200 pracowników cywilnych zatrudnionych w jednostce wojskowej), może doprowadzić do panicznej i bezrefleksyjnej wyprzedaży tych terenów bez zachowania strategicznego władania procesami rozwoju w tej części miasta.

Reiterkaserne

Trzecim kompleksem koszarowym w Ostródzie są tzw. *Reiterkaserne*, popularnie zwane białymi koszarami. Zbudowano je w latach 1913-1927 w południowej części miasta, budowę sfinansowano z budżetu miejskiego. Projektantem był znany architekt Fritz Heitmann. Już na przełomie lat 20.-30. XX w. najbardziej na południowy zachód wysuniętą część koszar przekształcono w szkołę publiczną i schronisko turystyczne. Po II wojnie

koszary zajmował Pułk Czołgów i Artylerii Ciężkiej. Jednostkę zlikwidowano w 2002 r., a koszary przekazano miastu.

Można powiedzieć, że jest to odzyskany potencjał urbanistyczny, istotny dla potrzeb kształtowania nowego centrum Ostródy. Obszar ten pełnił już funkcje miastotwórcze w pierwszych dziesięcioleciach XX w., gdy wraz z powstaniem koszar został zainicjowany proces rozwoju przestrzennego otoczenia i uaktywniły się nowe funkcje gospodarcze tej części miasta, wynikające z rosnących potrzeb logistyki wojskowej, a przede wszystkim zaopatrzenia wojska w żywność i inne środki życia codziennego. Niebagatelna jest forma architektoniczna kompleksu koszarowego i jego kształt urbanistyczny. Po ustaniu funkcji militarnej zespołu oba stały się realną wartością do wykorzystania w nowej kreacji tego fragmentu miasta.

Istotą podejścia do wykorzystania możliwości tkwiących w kompleksie „białych koszar” powinno być odrzucenie historyczno-militarnego kontekstu rozdzielności dawnych koszar od reszty miasta, a jednocześnie traktowanie kompleksu jako całości, jako układu w zamyśle projektowym logicznie i logistycznie zorganizowanej. W chwili obecnej właścicielami niektórych budynków są: wiejska Gmina Ostróda, Powiat Ostródzki oraz Sąd i Prokuratura. Pozostałą część koszar w 2006 r. miasto odprzedało prywatnym inwestorom. Od ponad dwóch lat trwają intensywne prace budowlane, mające na celu zagospodarowanie „miejskiej” części koszar. W kontekście tych inwestycji rodzą się wątpliwości co do zasadności podjętej strategii nowego kształtowania tego fragmentu przestrzeni miejskiej.

Największym zagrożeniem dla potencjału „białych koszar” będzie przypadkowość funkcji poszczególnych elementów układu. Przez przypadkowość nie należy rozumieć różnorodności, która jest bardzo pożądaną cechą. Wskazane jest natomiast, by do poszczególnych obiektów wprowadzić funkcje zróżnicowane, ale wynikające z potrzeb struktury miasta. Obszar dawnych koszar nie może zamienić się w wydzieloną enklawę, w obrębie której realizowane będą funkcje doraźne, obliczone na przypadkowe wpływy z podatków. Najbardziej celowe byłoby potraktowanie „białych koszar” jako obszaru rewitalizacji i zastosowanie procedur wykraczających poza restrukturyzację własnościową, przeprowadzenie na przykład procesu *community planning* lub *feed-back loops*, w szerokiej formule partycypacji społeczności lokalnej w procesie planowania przestrzennego na tym terenie.

Traktowanie „białych koszar” jako dopustu bożego i oczekiwanie na inwestora czy dewelopera, który za pomocą swoich zasobów finansowych zlikwiduje rzekomy deficyt w środku miasta, może okazać się skrajnie błędnym posunięciem samorządu lokalnego. Punktem wyjścia musi być spójna koncepcja włączenia obszaru byłych koszar w tkankę urbanistyczną z perspektywą pożytku dla społeczności lokalnej, jako głównego podmiotu organizmu miejskiego.

Tereny powojkowe w Ostródzie stanowią istotną część przestrzeni miejskiej. Ich właściwe zagospodarowanie w sytuacji wspomnianego już wyżej deficytu terenów inwestycyjnych wewnątrz struktury urbanistycznej i braku możliwości ekspansji miasta na zewnątrz z powodu ograniczeń hydrograficznych (jeziora, rzeki, mokradła), w niedługiej perspektywie może okazać się kluczowe dla jego rozwoju społeczno-gospodarczego.

Literatura

- Bürger K. (red.), 1977, *Kreisbuch Osterode Ostpreussen*, wyd. Kreisgemeinschaft Osterode Ostpr. e.V., Kiel.
- Müller J., 1905, *Osterode in Ostpreussen, Darstellungen zur Geschichte der Stadt und des Amtes*, wyd. Herman Riedel, Osterode Ostpr.
- Kozłowski J., 2006, *Dawna Ostróda, Obrazy z życia wschodniopruskiego miasta*, wyd. Retman-Baobab, Dąbrówno-Warszawa.
- Westphal W., 1995, *Osterode Ostpr. in alten Ansichten*, wyd. Kreisgemeinschaft Osterode Ostpr. e.V., Osterode am Harz.

REMAINS OF HISTORICAL BARRACKS COMPLEX IN OSTRÓDA, WARMIAN-MASURIAN VOIVODESHIP – REVITALIZATION, CHANGE OF FUNCTION OR DISASSEMBLY?

Abstract. The objective of this article is to bring forward Ostróda's historical architectural-urbanistic structures, that in a past used to be a garrison, as well as to show their present spatial-functional status. After losing their primordial function, barracks complexes possess potential that local governments are not capable to take advantage of. The present text tries to confront the status of barracks remains in Ostróda with possibilities of their better use for city-forming purposes.

Key words: Ostróda/Osterode Ostpreussen, East Prussia, Oberland, post-military areas/barracks, suburbs

Dr Wiesław Skrobot
Ostródzkie Stowarzyszenie Kulturowe
Sasinia
Ostróda